

Л. Калініна

м. Київ

І. Рябуха

м. Херсон

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті Л.М.Калініної та І.М.Рябухи «Фактори та умови розвитку соціальної компетентності учнівської молоді» акцентовано, що суспільству, яке розвивається як громадянське, потрібні люди, спроможні творчо самореалізовуватись та взаємодіяти в соціумі, продуктивно співпрацювати в різних командах і соціальних групах. Розкрито, що навчальні заклади, як відкриті соціально-педагогічні системи і як складові суспільства, є відповідальними за соціалізацію учнівської молоді та її соціальний розвиток на основі соціально значущих норм, соціальних цінностей і традицій та мають створити умови для формування в учнів ключових компетентностей, у тому числі соціальної, що забезпечує їх соціалізацію та успішну життєдіяльність у соціально неоднорідному суспільстві.

Розкрито зміст мега-, макро-, мезо- та мікрофакторів розвитку соціальної компетентності та наведено особливості їх впливу.

Ключові слова: фактори впливу, соціум, соціальна компетентність, ліцей, соціалізація, соціальний розвиток, мега-, макро-, мезо- та мікрофактори розвитку соціальної компетентності, суспільство, соціальне оточення.

Л. Калинина

И. Рябуха

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье Л.М. Калининой и И.М. Рябухи «Факторы и условия развития социальной компетентности ученической молодежи»

акцентируется, что обществу, которое развивается как гражданское, нужны люди, способные творчески осуществлять самореализацию и взаимодействовать в социуме, продуктивно сотрудничать в разных командах и социальных группах. Раскрыто, что учебные заведения, как открытые социально-педагогические системы и как составляющие общества, являются ответственными за социализацию ученической молодежи и ее социальное развитие на основе социально значимых норм, социальных ценностей и традиций; и должны создать условия для формирования у учеников ключевых компетентностей, в том числе социальной, что обеспечивает их социализацию и успешную жизнедеятельность в социально неоднородном обществе. Раскрыто содержание мега-, макро-, мезо-, и микрофакторов развития социальной компетентности и приведены особенности ее влияния.

Ключевые слова: факторы влияния, социум, социальная компетентность, лицей, социализация, социальное развитие, мега-, макро-, мезо-, и микрофакторов развития социальной компетентности, общество, социальное окружение.

N. Lyudmila

I. Ryabukha

FACTORS AND CONDITIONS OF STUDENTS' SOCIAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Annotation. There is the emphasis in the article of L. Kalinina and I. Ryabukha «Factors and conditions of students' social competence development», that society, developing as civil one, needs people able to creative self-realization and co-operation in society, that can cooperate productively in different teams and social groups. It is exposed, that educational establishments, as socialpedagogical systems are open and, as a component of society, are accountable for socialization of students and their social development on the basis of socially meaningful norms, social values and traditions and must create conditions for forming of key competencies of students, including the social one, that provides their socialization and successful life functions in socially heterogeneous society.

The content of mega-, macro-, meso- and microfactors of social competence development are exposed and peculiarities of their influence are given.

Keywords: factors of influence, society, social competence, lyceum, socialization, social development, mega-, macro-, meso- and microfactors of social competence development, society, social surroundings.

Постановка проблеми. За висновками вітчизняних і зарубіжних експертів, зміст і технології навчання в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах не повною мірою «<...> враховують зміну процесуальної навчальної парадигми на результативну та компетентнісну» [15] і недостатньо зорієнтовані на розвиток соціальної компетентності в учнів. Вивчення психолого-педагогічної літератури та аналіз діяльності в багатoproфільних ліцеях засвідчують, що соціальна компетентність (СК) виявляється за певних умов, тому її формування і розвиток можливі в спеціально створюваних ситуаціях, які передбачають активізацію знань, умінь, навичок та поведінкових реакцій. Як показує практика, цілепокладання є прерогативою вчителя, що переважно орієнтовані на формування знань, навичок і вмінь учнів, яких не включають до планування власної навчальної та соціальної діяльності, не спонукають до рефлексії, не навчають співпраці, продуктивним моделям взаємодії та проектування стратегій розвитку власного життя. Зважаючи на потребу в модернізації вітчизняної системи освіти, пріоритетом якої є компетентнісний підхід як альтернатива знаннєвому підходу, потрібно коригувати діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу в ліцеї інтернатного типу, щоб створити умови для розвитку соціальної компетентності його учнів.

Аналіз останніх публікацій з означеної проблеми. Ідеї, моделі та основні положення компетентнісного підходу, способи його впровадження в практику загальної середньої освіти, теоретичне осмислення різних підходів до аналізу та розуміння суті компетентності як педагогічної категорії, компетентнісної освіти висвітлено в працях сучасних українських і зарубіжних учених: Н.Бібік, М.Євтуха, Л.Калініної, Н.Калініної, В.Краєвського, Теорія та методика управління освітою, № 10, 2013 р.

Д.Куллахана, В.Ледньова, О.Ляшенка, Н.Ничкало, Б.Оскарссона, І.Родигіної, М.Садкера, В.Серікова, О.Савченко, О.Сухомлинської, О.Пометун, О.Топузова, Г.Халажа, М.Хомського, А.Хуторського, В.Хутмахера, С.Шишова, С.Шо та ін.. [6; 8; 9; 10; 11; 12; 15; 18; 19; 20; 23] Філософські, соціологічні та психологічні основи соціальної компетентності особистості в контексті її соціалізації, соціального розвитку, засвоєння нею соціального досвіду, соціальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії і зв'язків досліджували А.Адлер, Л.Виготський, І.Зязюн, Е.Еріксон, Г.Келлі, А.Леонтьєв, А.Маслоу, Т.Парсонс, К.Роджерс, М.Рябуха, Н.Смелзер, А.Харчев та ін.

Мета статті. Розкрити сутність мега-, макро-, мезо та мікрофакторів, охарактеризувати їх вплив на розвиток соціальної компетентності учнів у багатопрофільному ліцеї інтернатного типу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці подають соціальну компетентність, якій притаманні характерні ознаки соціального контексту, у структурі ключових компетентностей особистості, і розглядають у трьох ракурсах: як загальне збірне поняття, що свідчить про рівень соціалізації людини; як ключову компетентність особистості та як особистісну інтегративну властивість індивіда. Застосувавши чотирирівневий системний аналіз за І. Блаубергом і Е. Юдіним для категорій «соціальна компетентність» і «ключова компетентність» ми зробили такі висновки: усі компетентності соціальні (у широкому сенсі цього слова), тому що вони виробляються, формуються і функціонують у соціумі, соціальні вони і за своїм змістом; соціальна компетентність є ключовою, оскільки вона являє собою узагальнений комплекс здобутих знань, умінь і стосунків, що встановлюються у процесі засвоєння всього змісту освіти та забезпечує нормальну життєдіяльність людини в соціумі; соціальна компетентність формується і виявляється в соціальній, навчальній, громадській, суспільній діяльності; соціальна компетентність (у вузькому розумінні слова) характеризує людину як істоту соціальну, як суб'єкта життєдіяльності, її взаємовідносини із суспільством, соціумом, стосунки з іншими людьми.

Сформульовано авторське визначення соціальної компетентності ліцеїста відповідно до прийнятих у соціумі норм і цінностей. Це інтегральна властивість особистості, що являє собою систему особистісних рис та якостей, здібностей і здатності, що забезпечують відповідність індивіда його соціальній групі, визначає досягнення власних, суспільно значущих цілей (обраних самостійно та визначених зовні) та успішну самореалізацію в гетерогенному соціумі.

Розвиток соціальної компетентності ліцеїстів, як інтегральної властивості особистості, обумовлений потребою підлітків у самовизначенні й самоствердженні, досягненні соціального та емоційного благополуччя. Розвиваючи особистісні якості, які сприяють адекватній інтеграції у соціумі, засвоюючи соціальні ролі та сценарії поведінки, учні набувають здатності розв'язувати різні соціальні завдання, організовувати власне життя відповідно до суспільно прийнятих норм і традицій, будувати і реалізовувати перспективні проекти самовдосконалення та самореалізації. Під розвитком соціальної компетентності ліцеїста розумівся складний, багатофакторний, взаємозумовлений процес взаємодії ліцеїста з навколишнім світом, який відбувається не тільки під час навчання, а й внаслідок соціальної взаємодії із суб'єктами найближчого і віддаленого оточення. Отже, розвиток соціальної компетентності в учнів ліцею інтернатного типу має суб'єкт-суб'єктний і динамічний характер, відбувається шляхом впливу різних факторів на цей процес, які за своєю суттю є адитивними (лат.additivus – додавальний) і комплексними та які потребують розгляду.

Вивчення педагогічної спадщини показало, що розвиток соціальної компетентності учнів ЗНЗ відбувається під впливом різних факторів. Дотримуючись класифікації В.Гурова, Л.Калініної, А. Мудрика М.Рябухи та О.Савченко [5; 7; 12; 13; 17; 18; 19; 23], у процесі дослідження уточнено перелік факторів розвитку соціальної компетентності ліцеїста (СКЛ), розкрито їх вплив на процес розвитку з урахуванням специфіки функціонування ліцеїв інтернатного типу, та які структуровано за ступенем впливу на чотири групи.

Перша *група факторів впливу* на розвиток соціальної компетентності – *мегафактори*: космос, планета, світ, людство. На розвиток людини, як структурної одиниці Всесвіту і одного з мешканців Землі, впливає планета, оскільки закономірності її існування детермінують життєдіяльність усіх біологічних організмів; і космос – сукупність всього, що існує, фізично утворює найближче і віддалене оточення, у взаємодії з яким відбувається опанування навколишнього світу і розвиток індивіда. Беззаперечно, що розвиток кожної людини як елемента динамічної системи «людство» – сукупності представників усіх соціальних організмів – рас, народів, соціальних і культурних груп, які будь-коли існували та існують на Землі, відбувається під впливом цього самого людства (генетична пам'ять, історичний спадок тощо). Дія названих факторів може бути як прямою (наприклад, природні процеси і катаклізми детермінують умови проживання людини), так і опосередкованою (наприклад, історико-географічні особливості існування окремих рас і народностей); але віддаленою – у просторі або часі. Враховуючи специфічність впливу, мегафакторами розвитку соціальної компетентності ліцеїстів вважатимемо матеріальний світ (об'єкти довкілля), космічні та біологічні процеси, етнічну приналежність індивіда.

Друга *група факторів впливу* на розвиток соціальної компетентності – *макрофактори*: країна, держава, суспільство. Кожна людина є представником певної країни і держави. Поняття «країна» у науковій літературі частіше за все характеризується з позицій культури певного населення чи території; поняття «держава» – як особлива форма організації суспільства, що встановлена на певній території.

Держава нормує життя населення країни, через правові документи (Конституцію, закони і підзаконні акти тощо) встановлює порядок формальних взаємовідносин між членами суспільства; при цьому неформалізований порядок здійснюється за допомогою звичаїв і традицій, що сформувалися всередині суспільства. Держава, крім політичних, економічних і правових функцій, виконує важливу соціальну функцію – забезпечує солідарність

відносин і взаємодію різних прошарків населення, реалізує принципи соціальної справедливості, захищає інтереси тих громадян, які потребують цього (зокрема дітей та інвалідів).

Кожна людина є громадянином країни і членом суспільства, елементом суми індивідів, об'єднаних у певні групи (родини, колективи, нації, партії і т. і.), які пов'язані певними зв'язками: традиціями, економічними інтересами, родинністю, ідейними переконаннями тощо. Якщо суспільство – це «<...> система усіх існуючих способів і форм об'єднання та взаємодії людей <...> сукупність людей, об'єднаних певними відносинами <...> певний економічний лад, а також відповідна надбудова» [3, с.1218], то закономірності його існування детермінують поведінку кожного з його членів, впливають на формування свідомості. Суспільство – це реальні люди, які з метою задоволення потреб об'єднуються, взаємодіють і конфліктують між собою, створюють і споживають матеріальні та духовні блага, виховують дітей, винаходять нові форми опанування світом.

Українське суспільство, як і будь-яке інше, характеризується структурою і закономірностями його функціонування (соціальними, економічними, політичними, морально-етичними тощо); організацією взаємовідносин між людьми, що склалися на даному етапі розвитку, принципами взаємовідносин людини і світу; спільністю цілей та принципів взаємодії, історією, норм, правил і взірців, героїв, технологій існування та моделей поведінки. Усі ці параметри детермінують суспільне життя – реальний життєвий процес людини (особи чи соціальної групи), що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою видів і форм діяльності як способу свідомого перетворення дійсності. Отже, кожна особистість розвивається і реалізується як суспільна істота відповідно до закономірностей, прийнятих у даному суспільстві й даній країні.

У зв'язку з тим, що суспільство існує за рахунок обміну речовиною та енергією з оточенням («природний та соціальний метаболізм») і у процесі історичної еволюції інтенсивність цього обміну зростає, що на думку

В. Вернадського та П. Тейяра, поступово веде до утворення ноосфери – простору, де об'єднуються природна і соціальна реальність. У ракурсі зазначеного звернемо увагу на таку особливість суспільства третього тисячоліття як процес глобалізації, що викликає ефект підвищення впливу поведінки окремих суб'єктів на стійкість життя і розвиток усього людства. На наш погляд, ця особливість визначає пріоритет розвитку соціальної компетентності сучасного підростаючого покоління – формування потреби і здатності до усвідомлення відповідальності за наслідки своїх дій, прагнення до гармонії розвитку особистості, родини, суспільства, держави і людства.

Важливими вважаємо також і такі характерні ознаки соціуму третього тисячоліття, що у глобальному розумінні спрямовують розвиток соціальної компетентності його членів:

- рекордна чисельність населення планети (більше 6 мільярдів чоловік), що спричиняє зростання щільності проживання, а отже – і соціальних контактів;
- наявність розвинутої техносфери, здатної робити кардинальні впливи на інформаційну та екологічну системи планети як мегафактор розвитку людства;
- наростання нестабільності розвитку процесів світової економіки, що викликає коливання матеріально-фінансового забезпечення різних прошарків населення;
- наявність значних запасів зброї, триваюче виробництво і розробка нових засобів озброєння, політична нестабільність і висока ймовірність виникнення військових конфліктів із непередбаченими наслідками не лише для особистості, а й для народів і людства загалом;
- розвиток засобів масової інформації та інформаційних технологій, здатних швидко змінювати свідомість та думки суб'єкта, маніпулювати у масових мас шатах людьми та впливати на їх світосприйняття, цінності, вірування, моделі поведінки та вчинки, навмисне перекручувати інформацію у власних латентно прихованих цілях і для власних споживацьких потреб та здійснювати протиправні для людей руйнівні «інформаційні війни».

У процесі життєдіяльності люди вступають у певні стосунки між собою. Спілкування (суспільні відносини), як і діяльність, є необхідною і загальною умовою формування і розвитку соціальності. Спілкування органічно вплетене в людську діяльність, відповідає її різноманітним видам і постає як передумова, бо саме через спілкування налагоджуються і осмислюються необхідні для діяльності зв'язки, відбувається обмін інформацією, фіксація набутого досвіду, передача його від покоління до покоління. У процесі спілкування люди як фізично, так і духовно творять одне одного, тобто формують і відтворюють якісну своєрідність свого життя як суспільного, відбувається взаємовплив і взаємодія індивідів, виявляється і формується спільність поглядів, думок, настроїв, досягається взаєморозуміння, здійснюється передача та засвоєння норм, звичок, стилю поведінки, створюються згуртованість і солідарність, відтворюється спосіб життя суспільства. Слід звернути увагу і на таке історичне надбання суспільства, як мова – спеціальний код, за допомогою якого люди спілкуються, надають певного смислу звукам чи письмовим символам (буквам, позначенням) і таким чином передають інформацію новим поколінням. Мова є результатом творчості багатьох поколінь, вона є елементом культури та національної приналежності певного народу. Як один з найважливіших компонентів реальності, мова дозволяє людям підтримувати зв'язок один з одним, об'єднуючи їх в єдиний організм – суспільство. Отже, у суспільстві реалізуються різноманітні види матеріальної та духовної діяльності людей. Зміст і характер життя кожної людини визначається способом її діяльності, одними з головних факторів якої є знаряддя діяльності (засоби виробництва) та засоби спілкування (мова та інші символічні форми культури).

Згідно теоретично обґрунтованих ученими положень теорії факторів (Р.Арон, М.Вебер, Л.Калініна, А.Капська, І.Гофман та ін. [1; 2; 4; 13; 14; 18; 23]) основними факторами розвитку члена соціального контексту виокремлено культуру, техніку, політику, масову свідомість (ментальність).

Узагальнюючи і враховуючі здобутки теорії факторів до макрофакторів розвитку соціальної компетентності учнівської молоді віднесено сучасні

Теорія та методика управління освітою, № 10, 2013 р.

технології, інформаційно-комунікаційні зокрема; взаємовідносини між членами суспільства, детерміновані нормами і правилами, традиціями і звичаями; суспільно-політичні процеси як наслідок української ментальності; мову (державну, національних меншин й іноземні) як елементи національної та світової культури; соціальну приналежність як спосіб ідентифікації індивіда у суспільстві.

Суспільство охоплює не лише різноманітні процеси, а й стосунки між людьми і складається із соціальних груп, які відрізняються структурою, кількісним складом (розміром), цілями і закономірностями функціонування. У процесі дослідження соціальні групи ми вважали не лише своєрідними одиницями системи суспільного розподілу праці, а й формами суспільної реалізації особистості. Якщо розглядати соціальну компетентність з позиції взаємовідносин «Я – суспільство», то соціальну реальність, в якій відбувається суб'єкт-суб'єктна взаємодія людини, соціальної групи, спільноти, суспільства й людства в цілому, можна представити схематично у вигляді концентричних кіл, у центрі яких знаходиться людина – суб'єкт відносин, член певної групи, елемент суспільства і людства (рис. 1).

Збільшення радіуса кожного кола символізує розширення соціальних зв'язків, ускладнення структури взаємодій, збагачення соціальних явищ. При цьому проходження від центра до крайнього кола демонструє поступовий перехід від внутрішнього до зовнішнього світу індивіда. Центральну вісь цієї системи ми асоціюємо із загальнонавчальними компетентностями та загальнолюдськими цінностями, які мають бути притаманні людині будь-якої групи, спільноти, суспільства.



- | | |
|------------------------|-------------------------------------|
| 1 - особистий простір | |
| 2 - найближче оточення | <i>макрорівень (індивідуальний)</i> |
| 3 - найближчий соціум | <i>мезорівень</i> |
| 4 - віддалений соціум | <i>макрорівень</i> |
| 5 - загальний соціум | <i>мегарівень</i> |

Рис. 1 Схема структурованого ієрархічного зв'язку соціальних елементів

Учень ліцею є складовою суспільства, під впливом якого – через навчання, виховання та соціалізацію, він набуває своєї індивідуальності, а для задоволення власних потреб об'єднується з іншими індивідами. Соціальна група виступає тією організаційною структурою, яка забезпечує особистості рівень комфорту, зумовлений характером міжособистісних відносин. У спільноті (класі, колективі) визначними факторами ефективної взаємодії її членів виступають соціальна стратифікація – ієрархія статусів, престижу, ролей та соціальна єдність – згуртованість на підставі спільних інтересів. У наступному колі – суспільстві – до цих факторів додаються національні особливості, характер ділових відносин, суспільні цінності.

Подальша ефективність соціалізації дитини (згідно з дослідженнями Н. Смелзера [21]) залежить від розвитку її здібностей виконувати кілька різних видів діяльності, її здатності до розуміння принципів функціонування різних спільнот, її прагнення відповідати очікуванням оточуючих, її бажання брати активну участь в різних соціальних процесах і таким чином впливати на них.

Наочно прослідити й детермінанту самореалізації учня ліцею з точки зору набуття соціального досвіду – формування індивідуальної моделі світу особистості, яка вибудовується під час навчання (опанування світу) і відтворює його ставлення до оточення, зумовлює суспільну активність, формує життєву позицію дозволяє схема структурованого ієрархічного зв'язку соціальних елементів. Отже, представлену схему можна вважати графічним зображенням алгоритму розвитку соціальної компетентності ліцеїстів із заданим вектором на набуття і розширення досвіду (когнітивного, предметно-практичного, спілкування і взаємодії) шляхом пізнання навколишнього світу.

До *третьої групи факторів впливу* на розвиток соціальної компетентності ліцеїста віднесено *мезофактори*: найближчий соціум – населений пункт (специфіка міста чи селища, ментальність населення), навчальний заклад (особливості внутрішнього середовища), молодіжна субкультура.

Як зазначалося вище, розвиток соціальної компетентності ліцеїста відбувається у певному освітньому, культурному та соціальному просторі. Ґрунтуючись на доробках вітчизняних і зарубіжних дослідників В.Бочарової, Б.Вульфова, В.Гурова, М.Кастельса, Д.Константиновського, А.Петровського, В.Караковського, Л.Рубіної, В.Семенова, С.Степанова та ін., освітній і культурний простір найближчого (родини, навчального закладу) і віддаленого (населеного пункту) соціуму ліцеїстів ми розуміли як «матеріальні, суспільні та духовні умови існування та діяльності людини, які задовольняють її потреби і дозволяють реалізувати її потенції» [5, с.79]. При цьому культурно-освітній простір міста (за статистичними даними, в Україні всі ліцеї розташовані в обласних центрах) розглядався як визначеність існування людини, що характеризується територіальністю і функціональними зв'язками між суб'єктами, явищами та процесами; соціальний простір – як упорядкована множина соціальних явищ, систематизований перетин зв'язків між соціальними позиціями.

Життя у великому місті детермінує одночасно вільне та обов'язкове перебування людини у багатьох колективах і та групах, причому часто територіально між собою не пов'язаних: місце проживання, навчання, проведення вільного часу географічно можуть знаходитись далеко одне від одного. Фактично учень, як молодий мешканець міста, може одночасно брати участь у декількох «соціальних світах», у кожному з яких існує кодекс вимог, свої стандарти життя та спілкування. У цілому місто, як певна урбаністична культура, надає особистості можливість широкого вибору кіл і груп спілкування, системи цінностей, стилю життя; пропонує багато різних можливостей для самореалізації як внутрішньої, так і зовнішньої. Усе це значно розширює загальнокультурний та соціальний досвід підлітка, хоча зовсім не обов'язково у позитивному сенсі.

Соціум – це предметне буття людини, особливий спосіб життя, головними чинниками якого є свідомість, діяльність і спілкування, генетично-функціональний зв'язок між якими спричиняє створення відмінного від природного предметно-духовного світу культури. У процесі дослідження передбачалося, що соціум міста організований таким чином, що кожен член суспільства, учні ліцеїв зокрема, мають змогу реалізувати особистісні цінності, задовольнити весь ієрархічний комплекс потреб. Простір міста розглядаємо частиною освітньо-культурного простору країни та в єдності трьох структурних компонентів: просторово-предметного (сукупність об'єктів), організаційно-технологічного (методи опанування світом) та суспільно-діяльнісного (способи взаємодії зі світом).

Ліцей у процесі дослідження розглядається як вирішальна просторова умова і провідний *мезофактор* розвитку соціальної компетентності учнів. Середовище ліцею вирізняється предметно-інтелектуальним і соціально-рольовим насиченням, щільністю (кількістю видів) та інтенсивністю спільної соціокультурної та освітньої діяльності педагогів та учнів, подій (у навчальній і позанавчальній сферах), технологіями взаємодії з оточенням та розглядалося діяльнісному та особистісному вимірах. У першому випадку визначався зміст і

результативність діяльності кожного суб'єкта навчання, у другому – індивідуальні характеристики (риса та якість) та особистісні утворення учнів. Спрямованість навчальної і позанавчальної діяльності ліцеїстів ми пов'язували із використанням розвивального потенціалу середовища та особистісних технологій навчання (Є. Бондаревська, Н. Нікандров, В. Серіков, І. Якіманська), а також із розвитком соціальної компетентності учнів.

Відмінними ознаками ліцеїв інтернатного типу виступають: відносна «автономність» діяльності (самостійні юридичні одиниці, які мають власний бюджет і бухгалтерію); віддаленість закладу від батьків (учні впродовж навчального року проживають у гуртожитках); жорстка регламентація розпорядку дня (розподіл часу на навчальні заняття, прийом їжі, відпочинок); пролонгований робочий день (наявність занять у другій половині дня); переважна більшість групових видів діяльності. Специфіку соціально-життєвого простору ліцеїв інтернатного типу, на наш погляд, складають такі параметри, як умови існування (соціально-побутові, психолого-педагогічні); режим життєдіяльності учнів; традиції – все, що створює образ життя. Ці параметри детермінують життєдіяльність суб'єктів навчально-виховного процесу і визначають зміст «простору життєдіяльності» у координатах «територіальності» (визначеність групових місць для навчання, відпочинку, позанавчальних занять, спортивних ігор, розв'язання побутових питань) та «персоналізація» (необмеженість індивідуального простору кожного учня).

У процесі дослідження ліцеї вказаної категорії ми вважали прогресивними соціальними системами, які безпосередньо пов'язані з простором населеного пункту, де вони розташовані. Простір життєдіяльності ліцею розглядався як територіально-часова структура, що визначає відносини і дії усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Наслідуючи погляди А. Шюца [24], соціальну реальність ліцею ми визначили як сукупність умов і обставин суспільного життя, сукупність «об'єктів і соціально-педагогічних явищ всередині соціокультурного світу» навчального закладу. При цьому соціальна реальність ліцею створюється у

Теорія та методика управління освітою, № 10, 2013 р.

процесі соціальної взаємодії учасників освітнього процесу як всередині простору закладу, так і за його межами. Узагальненим показником соціальної реальності вважалася організаційна культура ліцею (норми та правила, взірці поведінки, традиції, психоемоційний клімат). Оскільки така реальність утворюється інтеракціями індивідів, то кожний її учасник одночасно виступає суб'єктом, який має цілі, мотивацію та настанови, і об'єктом для орієнтації інших суб'єктів.

Особливе місце у *третьій групі факторів* впливу на розвиток соціальної компетентності посідає *молодіжна субкультура* – система цінностей і норм поведінки, форм спілкування молоді віком від 12 до 20 років, що вирізняє їх у загальному суспільстві [16]. Ми розглядаємо молодіжну субкультуру як соціальний факт – інститут, що сприяє опануванню ліцеїстами (віком від 14 до 17 років) різними соціальними ролями. У ракурсі нашого дослідження звернемо увагу на такий прояв молодіжної субкультури, як неформальні угруповання – своєрідну форму способу самоствердження і саморелаксації молодих людей. Це об'єднання підлітків за інтересами, симпатіями та цінностями – соціальні групи, мікросередовище спілкування, форма і спосіб задоволення відповідних потреб індивідів. Як показує соціальна практика, емоційна сфера життєдіяльності таких угруповань превалює над інструментальною, особливості взаємодії індивідів зумовлені їх віком та цільовою спрямованістю групи. Оскільки для більшості підлітків члени таких структур є представниками їх референтної групи, урахування діяльності неформальних угруповань є необхідним для адекватного розвитку соціальної компетентності. Таким чином, провідними мезофакторами розвитку соціальної компетентності ліцеїстів виступають ресурсні можливості освітньо-культурного простору міста, змістовне насичення соціально-життєвого простору і щільність подій, спрямованість внутрішнього середовища ліцею, субкультура формальних і неформальних об'єднань учнів.

Четверту групу факторів впливу на розвиток соціальної компетентності ліцеїстів складають *мікрофактори*, у складі яких ми виокремили вікові

Теорія та методика управління освітою, № 10, 2013 р.

особливості та психофізіологічні характеристики особистості, природні здібності, попередній досвід ліцеїстів.

На сьогодні науково доведеним є факт про те, що спадковість виступає біологічною передумовою загального розвитку особистості, тому природні здібності можна вважати підґрунтям розвитку соціальної компетентності учнів. Як відомо з психології, здібності розвиваються через діяльність. Оскільки для учнів провідною є навчально-пізнавальна діяльність (пізнання і перетворення світу на базі набутого досвіду), то саме їй ми відводимо виключно важливу роль у розвитку соціальної компетентності. Погоджуючись з В. Ядовим, що «особистість – це цілісність соціальних властивостей людини, продукт суспільного розвитку і включення індивіда у систему соціальних відносин через активну діяльність та спілкування» [22, с.71], одним з провідних факторів розвитку її соціальної компетентності вважатимемо психофізіологічні риси та якості. Отже, до значущих мікрофакторів віднесено особистісні якості ліцеїстів, завдяки яким відбувається їх успішна соціалізація, соціальна інтеграція в суспільстві, соціальний розвиток та розвиток соціальної компетентності.

Висновки. Здійснений науковий пошук дав можливість розкрити зміст мега-, макро-, мезо- та мікрофакторів розвитку соціальної компетентності ліцеїстів, встановити особливості їх впливу. Під час експерименту в навчально-виховному процесі ліцею застосовувався метод взаємонавчання «рівний-рівному», завдяки якому учні набували досвіду взаємодії, захищати власні інтереси та інтереси інших, висловлювати власні думки, формувати власну громадянську позицію, реалізовували вибір рольової поведінки. Встановлено, що розроблені спецкурси «Я – особистість», «Я – громадянин» та «Моя кар'єра» змістовно посилили соціальний контекст навчання, сприяли формуванню соціально значущих якостей особистості, підвищенню соціальної активності ліцеїстів. Результати експерименту свідчать про ефективність таких методів і прийомів розвитку соціальної компетентності учнів: соціально-психологічний театр, соціально-розвивальні тренінги, молодіжні соціальні проекти, суспільні акції. Проведені бесіди, інтерв'ю, спостереження дали змогу

зафіксувати в учнівських колективах гармонізацію міжособистісних відносин, посилення рефлексії, зростання усвідомленості поведінки та її відповідності суспільним нормам. Вивчення учнівських портфоліо свідчить про розширення за обсягом і змістом соціального та життєвого досвіду, результативність інтелектуальної, суспільно корисної та творчої діяльності учнів.

Узагальнивши результати експерименту, виявлено, що процес розвитку соціальної компетентності ліцеїстів за своєю суттю є суб'єктно-середовищним, успішність розвитку соціальної компетентності залежить від рівня розвитку особистісної сфери учнів, ступеня активності їх взаємодії із соціумом (особистісні та операційно-діяльнісні зміни параметрів). При цьому зафіксовано безпосередню залежність рівня розвитку соціальної компетентності учнів від «ширини соціально-педагогічного середовища», тобто кількості проведених заходів із різних напрямів особистісного розвитку та ступеня стихійного впливу соціального середовища.

Узагальнивши розгляд сукупності факторів розвитку соціальної компетентності ліцеїстів, ми об'єднали у групи, які через агентів впливу, безпосередньо чи опосередковано впливають на розвиток соціальної компетентності ліцеїста: об'єктивні (ресурсне забезпечення навчального процесу) та суб'єктивні (психофізіологічні особистісні якості учнів); колективні (особливості організації навчально-виховного процесу ліцею інтернатного типу) та індивідуальні (мотиви діяльності і соціальної активності); зовнішні (замовники освіти – учні та їхні батьки, громада, державні інституції, суспільство, соціальне середовище і мікросередовище ліцею) та внутрішні (життєвий простір, соціокультурний і діяльнісний досвід учня); сприятливі (цілеспрямована діяльність педагогічного колективу, стимулювання активності) та несприятливі (соціальні процеси у суспільстві, пасивність учнів).

Література:

1. Арон Р. Эссе о свободах : универсальной и единственной формулы свободы не существует / Раймон Арон // Полит. исследования. – 1996. – № 1. – С. 128–137.

2. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / Макс Вебер // Западноевропейская социология XIX – начала XX веков / под ред. В. И. Добренкова. – М., 1996. – С. 491–506.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Перун, 2001. – С.1218.

4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / Ирвинг Гофман; пер. с англ., вступ. статья А. Д. Ковалева. – М. : Канон-Пресс-Центр, Кучково поле, 2000. – 304 с.

5. Гуров В.Н. Управление развитием и функционированием образовательных учреждений : учеб. пособие : в 2-х ч. / В. Н. Гуров, С. В. Степанов. – Ставрополь : ИПФ «Ставрополье», 2003. – Ч. 1. – 128 с.; Ч. 2. – 192 с.

6. Інформатизації середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи: наук.-метод. посіб. / Н.В.Вовковінська, Ю.О. Дорошенко, Л.М.Забродська, Л.М.Калініна та ін. / за ред. В.М.Мадзігона, Ю.О. Дорошенка. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 273 с.

7. Калініна Л. М. Технологія інформаційного управління закладом освіти: науково-метод. посіб. / Людмила Миколаївна Калініна. – Харків: видавнича група «Основа», 2005. – 159 с.

8. Калініна Л. М., Капустеринська Т. Д. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями: посібник / Л. М. Калініна, Т. Д. Капустеринська. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 96 с.

9. Калініна Л. М., Рябуха І. М. Моделі компетентнісного підходу в управлінні загальною середньою освітою у змісті підручника для менеджера освіти / Л. М. Калініна, І. М. Рябуха // Пробл. сучас. підруч.: зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2010. – Вип.1 (10). – С. 642–652.

10. Калініна Л.М. Автоматизована система управління «Школа»: моделювання і технологія використання / Л. М. Калініна // Науково-практичний журнал «Освіта і управління». – 2006. – Т.9. – Ч.1. – С. 61–70.

11. Калініна Л.М. Інформаційні процеси в управлінській діяльності **Теорія та методика управління освітою, № 10, 2013 р.**

керівника закладу: сутність, специфіка та характерні ознаки / Л. М. Калініна // Науково-практичний журнал «Освіта і управління». – 2005. – Т.8. – №2. – С. 35–44.

12. Калініна Л.М., Кнорр Н.В., Рябуха М.І. Теорія і практика функціонування обласного ліцею інтернатного типу: Наук.-метод. посібн. / Л.М. Калініна, Н.В.Кнорр, М.І.Рябуха. – Київ – Херсон: Айлант, 2004. – 304 с.

13. Калініна Л. М. Інформаційне управління загальноосвітнім навчальним закладом: системи, процеси, технології: моногр. / Людмила Миколаївна Калініна. – К.: Інформатодор, 2008.– 472 с.

14. Капська А. Й. Соціалізація особистості – мета соціальної педагогіки / Алла Йосипівна Капська // Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. А. Й. Капської. – К., 2000. – С. 5–14.

15. Компетентностный подход в педагогическом образовании : коллект. моногр. / под ред. В. А. Козырева, Н. Ф. Родионовой, А. П. Тряпиценой. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – 392 с.

16. Константиновский Д. Л. Молодежь 90-х: самоопределение в новой реальности. Профессиональные ориентации российских старшеклассников 90-х годов: планы и их реализация / Давид Львович Константиновский. – М. : Центр социологии образования РАО, 2000. – 224 с.

17. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Анатолий Викторович Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 304 с.

18. Освітній менеджмент: навч. посіб. / Авторський колектив. За ред. Л.І.Даниленко, Л.М. Карамушки. – К.: Шкільний світ, 2003. – 392 с.

19. Рябуха І. М. Зміст діяльності ліцею з соціальної адаптації учнів у гетерогенному суспільстві / І. М. Рябуха // Стратегії управління закладами освіти в умовах формування інформаційного суспільства : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки АПН України; за ред. Р. П. Вдовиченко, Л. М. Калініної. – К.; Миколаїв, 2008. – Вип. 1. – С. 275–282.

20. Савченко О. Я. Системний підхід до модернізації змісту загальної середньої освіти / О.Я.Савченко // Рідна шк. – 2010.– № 1 /2 – С. 3–7.

21. Смелзер Н. Социология / Нейл Смейзер; пер. с англ. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.

22. Социальная идентификация личности / отв. ред. В. А. Ядов. – М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 1993. – 168 с.

23. Стратегія, людські ресурси та інформація в управлінні / Освітній менеджмент в умовах змін : навч. посіб. / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2011. – С. 85 – 172.

24. Шюц А. Структура повседневного мышления / Альфред Шюц // Социол. исслед. – 1988. – № 2. – С. 129–137.